

Kriza, tržište rada i ne/zaposlenost: europska i hrvatska perspektiva

1. Uvod

Na globalnom financijskom tržištu kriza je započela u drugoj polovici 2008. godine, a njeno najžešće razdoblje zabilježeno je na prijelazu iz 2008. u 2009. godinu. Ocjenjeno je da se **radi o najsnažnijoj i najraširenijoj recesiji od II. svjetskog rata**. U nekim je slučajevima smanjenje ekonomske aktivnosti bilo čak najveće od ekonomske krize 30-tih godina prošlog stoljeća. Ova je kriza uslijedila nakon nekoliko godina značajnog gospodarskog rasta i osobito dobrih rezultata na tržištu rada, poglavito u zaposlenosti. No u drugoj polovici 2008. godine ekonomski su se uvjeti i uvjeti na tržištu rada naglo pogoršali pod utjecajem snažne financijske recesije, koja se prenijela i na nefinancijski, tzv. realni sektor gospodarstva.

U Europskoj uniji prvi znakovi ekonomske krize pojavili su se već u drugom tromjesečju 2008. godine, a intenzivnije se kriza reflektirala u trećem tromjesečju, i to s najžešćim financijskim previranjima od 1929. godine. Kriza je uvelike poništila rezultate stabilnog ekonomskog rasta i snažno je utjecala na tržište rada. Zaustavila je opadanje nezaposlenosti koje je trajalo čitavo posljednje desetljeće i pokrenula opadanje zaposlenosti. U Europskoj uniji GDP je pao za 4,2 % u 2009. godini u odnosu na prethodnu godinu¹, a industrijska proizvodnja je smanjena na razinu s kraja 90-tih godina prošlog stoljeća. Nadalje, oko 23 milijuna ljudi ostalo je nezaposleno, što iznosi oko 10 % ekonomski aktivnog stanovništva (Eurostat Newsrelease; Euroindicators (18/2011 – 1 February 2011), http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ity_public/3-01022011-ap/en/3-01022011-ap-en.pdf).

Kao odgovor na krizu, Europska unija je u prosincu 2008. godine donijela Europski plan gospodarskog opravka (European Economic Recovery Plan - EERP) s proračunom od 200 milijuna eura (1,5 % od GDP-a) kako bi se usporio ekonomski pad i stvorili uvjeti za oporavak. Mjere strukturne reforme koje su činile okosnicu EERP odnosile su se, između ostaloga, na poticajne mjere vezane za tržište rada i mjere socijalne politike koje su nastojale ojačati kupovnu moć domaćinstava i potaknuti potrošnju, a time povećati potražnju za robama i uslugama i, posljedično tome, za radom. U zemljama članicama postojao je široki konsenzus da se takve diskrecijske mjere provode pravodobno, privremeno, ciljano, pravično i koordinirano, u skladu s principima fleksibilnosti (European Economic Recovery Plan, 2008., Brussels, http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/publication13504_en.pdf).

2. Kretanja na tržištu rada Europske unije u razdoblju krize

S obzirom na efekt odgođene reakcije, **utjecaj krize je 2008. godine na tržištu rada bio prilično ograničen**. Gospodarski pad je započeo u drugom tromjesečju 2008. godine kada je zabilježen pad GDP na kvartalnoj razini. Istodobno rast zaposlenosti bilježi vrhunac, a stopa nezaposlenosti počinje rasti nakon što je prethodno tromjesečje dostigla najnižu točku u posljednjem desetljeću od 6,7 %. Za usporedbu: stopa nezaposlenosti je u zadnjem tromjesečju 2007. i drugom tromjesečju 2008. godine iznosila 6,9 % (Unemployment rate, quarterly average, by sex and age groups, http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=une_rt_q&lang=en). Nepovoljna gospodarska kretanja uzrokovala su snažan pad potražnje za radom u 2008. i 2009. godini, što je, naravno, utjecalo na rast nezaposlenosti.

¹ U 2008. godini zabilježen je rast od 0,5 %, a 2007. od 3,0 %. (<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&plugin=1&language=en&pcode=tsieb020>).

Stopa slobodnih radnih mjesta² je u Europskoj uniji kontinuirano opadala od drugog tromjesečja 2008. do trećeg tromjesečja 2009. godine. U prvom kvartalu 2008. godine ta je stopa iznosila 2,2 %, da bi se u trećem kvartalu 2009. godine smanjila na 1,3 %. Sveukupno u tom je razdoblju zabilježen pad stope slobodnih radnih mjesta za 0,9 postotnih bodova ili, drugim riječima, ukupan broj slobodnih radnih mjesta smanjio se za oko 40 %. U prvom tromjesečju 2010. godine stopa slobodnih radnih mjesta je ponovo porasla i iznosila je 1,5 %, što je dosta niže od vrijednosti postignutih početkom 2008. godine, a na toj se je vrijednosti do sada stabilizirala. Promatrano po zemljama članicama Europske unije, situacija je poprilično različita, pa je tako u drugom tromjesečju 2010. godine stopa slobodnih radnih mjesta bila najniža u Francuskoj (samo 0,4 %), a najviša u Njemačkoj (2,5 %) (Employment in Europe 2010; 2010:22).

2. 1. Zaposlenost

Što se **zaposlenosti** tiče, **ona je na krizu reagirala s uobičajenim odmakom**. Tržište rada je počelo značajnije reagirati, tj. bilježiti negativna kretanja, u drugom tromjesečju 2008. godine. Prvo je zabilježen vrlo skroman rast, osobito ako ga usporedimo s rastom iz 2006. i 2007. godine, a u drugoj polovici 2008. godine je zabilježen pad zaposlenosti. Tek u drugom tromjesečju 2010. godine zabilježena je stagnacija zaposlenosti u odnosu na prethodno tromjesečje. Potrebno je naglasiti da je u SAD-u situacija na tržištu rada bila nepovoljnija u odnosu na Europsku uniju. Naime, zaposlenost je u EU u razdoblju od drugog tromjesečja 2008. godine do drugog tromjesečja 2010. pala za 2,5 %, dok se ukupna ne-agrarna zaposlenost u SAD-u smanjila za 6 % u razdoblju od prvog tromjesečja 2008. do kraja 2009. godine odnosno posljednjeg kvartala negativnog rasta u SAD-u (Employment in Europe 2010; 2010:25-34).

Neke **podskupine stanovništva** bile su jače pogođene recesijom od drugih. Uspoređujemo li položaj pojedinih skupina na tržištu rada po **spolu, evidentno je da su muškarci bili krizom više pogođeni od žena**, što je posljedica sektorske distribucije zaposlenosti po spolu, te distribuciji po veličini poduzeća i tipu posla. Naime, koncentracija žena je veća u tzv. part-time zaposlenosti (tj. zaposlenosti u radnom vremenu kraćem od punog radnog vremena), manjim poduzećima, slabije plaćenim poslovima i gospodarskim sektorima koji su manje podložni cikličkim promjenama, poput administrativnog sektora, zdravstva, obrazovanja i socijalne zaštite. Recesija je imala snažniji negativni učinak u tzv. tradicionalno muškim sektorima kao što su graditeljstvo i neke grane prerađivačke industrije. Tako je u razdoblju od drugog tromjesečja 2008. godine do drugog tromjesečja 2010. stopa zaposlenosti muškaraca pala je za 2,7 postotna boda (sa 73,0 % na 70,2 %), dok je stopa zaposlenosti žena istodobno smanjena za 0,7 postotnih bodova (s 59,1 % na 58,4 %). Osobit je pad od 4,2 postotna boda u tom razdoblju zabilježen kod mladih muškaraca (od 15 do 24 godine).

Kod žena iste dobne skupine, i u istom razdoblju, također je zabilježen pad stope zaposlenosti, ali je on bio značajno niži i iznosio 2,6 postotna boda. Važno je također spomenuti da je stopa zaposlenosti muškaraca u dobi od 55 do 64 godine pala za 0,4 postotnih bodova, a kod žena iste dobne skupine ona je čak povećana za 1,6 postotni bod (Employment – main characteristics and rates, Quarterly data, Eurostat, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/employment_unemployment_lfs/data/main_tables). No moramo napomenuti da su dosadašnja iskustva pokazala da, iako je muška radna snaga snažnije pogođena recesijom, u doba oporavka tržišta rada muškarci se brže zapošljavaju nego žene, pa možemo očekivati da će se to dogoditi i ovaj puta s ponovnim zamahom gospodarskih aktivnosti.

Nadalje, promatrano prema **razini stručnog obrazovanja, kod pripadnika svih obrazovnih razina zabilježen je pad stope zaposlenosti**. No, kao i u dosadašnjim recesijskim razdobljima, **najviše je smanjena stopa zaposlenosti nisko obrazovanih radnika, a najmanje visoko obrazovanih**. Tako je u razdoblju od drugog tromjesečja 2008. godine do drugog tromjesečja 2010. godine stopa zaposlenosti nisko obrazovanih radnika smanjena za 3,0 postotna boda (sa 48,1 % na 45,1 %), dok je stopa zaposlenosti visoko obrazovanih istodobno smanjena za 1,4 postotni bod (s 84,1 % na 82,8 %) (Employment – main characteristics and

² Stopa slobodnih radnih mjesta (*engl. job vacancy rate*) = udio slobodnih radnih mjesta u zbroju slobodnih i popunjenih radnih mjesta.

rates, Quarterly data, Eurostat, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/employment_unemployment_lfs/data/main_tables).

Promatrano po dobi, mlade osobe (15-24 godine) su razmjerno najviše bile pogođene padom zaposlenosti, što je uglavnom posljedica vrlo raširenog rada na određeno vrijeme kod mlade populacije. Tako je npr. 2008. godine 40 % mladih od 15 do 24 godine radilo na određeno vrijeme, a u populaciji od 25 do 64 godine ovaj je udio iznosio 11 % (Employment in Europe 2010; 2010:52-54). Kod starijih radnika, tj. dobne skupine od 55 do 64 godine, zaposlenost je čak rasla, bez obzira na cikličke promjene u gospodarstvu. Njihova se stopa zaposlenosti neprestano povećavala, uslijed reformi radnog i mirovinskog zakonodavstva koje su poticale ostanak starijih radnika u svijetu rada. Tako je npr. 2001. godine ona iznosila 37,7 %, 2005. godine 42,3 %, 2007. godine 44,6 %, 2008. godine 45,6 %, a 2009. godine 46,0 % (Employment rate of older workers by gender, Eurostat, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/employment_unemployment_lfs/data/main_tables).

S obzirom na pojedine skupine stanovništva, možemo konstatirati da su **u Europskoj uniji ekonomskom krizom najžešće bili pogođeni muškarci, mladi, migranti, nisko obrazovani i oni s ugovorima na određeno vrijeme.** Potrebno je naglasiti da se, izuzev muškaraca, radi o inače osjetljivim skupinama na tržištu rada. Promatrano po **sektorima**, zaposlenost je u razdoblju od drugog tromjesečja 2008. do drugog tromjesečja 2010. godine smanjena u gotovo svim sektorima. No **najveći je pad zaposlenosti u apsolutnim vrijednostima zabilježen u prerađivačkoj industriji (8,9 %) i građevinarstvu, dok je u uslugama zabilježen pad od samo 0,1 %.** Potrebno je spomenuti da je pad proizvodnje u prerađivačkoj industriji iznosio čak 18 % i bilježen je pet kvartala zaredom. U građevinarstvu je pad aktivnosti trajao najdulje, 8 kvartala zaredom. Sredinom 2009. godine industrijska proizvodnja je u Europskoj uniji smanjena na razinu koju je imala krajem 90-tih godina prošlog stoljeća.

Utjecaj krize na prerađivačku industriju bio je izrazito snažan, osobito na samom početku, ukazujući istodobno na ekstenzivno korištenje ugovora na određeno vrijeme u brojnim granama industrije, poput automobilske industrije, strojogradnje, proizvodnje metala, proizvodnje papira i proizvoda od papira. Neki su se sektori nalazili u restrukturiranju i bilježili pad proizvodnje i prije krize, kao npr. proizvodnja tekstila, proizvodnja obuće, proizvodnja kože i proizvodnja namještaja. Ove su grane industrije prolazile kroz još snažniju prilagodbu zaposlenosti od ostalih grana s obzirom na to da je kriza dodatno utjecala na smanjenje proizvodnje koje je u tim industrijama trajalo već duže vrijeme. Prema European Restructuring Monitor (ERM), od drugog tromjesečja 2008. do drugog tromjesečja 2010. godine odnos zatvorenih i otvorenih radnih mjesta je iznosio 2,7:1. Dakle, **uslijed restrukturiranja gospodarstva izgubljeno je oko 1.248.000 radnih mjesta, a samo 458.00 je otvoreno.** Od ukupnog broja izgubljenih radnih mjesta 47 % je otpalo na prerađivačku industriju - najviše na automobilsku industriju, a potom industriju metala i strojogradnju (Employment in Europe 2010; 2010:31).

Za vrijeme recesije zaposlenost se, prije svega, prilagođavala i s obzirom **na tip zaposlenosti. Najsnažnija ciklička komponenta zaposlenosti u krizi je zapravo smanjivanje radnih mjesta na određeno vrijeme** (*engl. temporary employment*). Stoga su u krizi najviše stradali kratkotrajni privremeni poslovi, i to posebno oni koje su osiguravale privatne agencije za posredovanje pri zapošljavanju (*eng. temporary agencies*). Tome u prilog govore sljedeći podaci: dok je 2008. godine samo 14,0 % radnika radilo na određeno vrijeme, njihov se broj gotovo prepolovio do kraja 2009. godine (Employment in Europe 2010; 2010:41). Međutim, upravo su ti poslovi u drugoj polovici 2009. godine, a osobito u 2010. godini ponovo intenzivirani pa su tako aktivnosti posredovanja pri zapošljavanju ovih agencija doživjele snažan oporavak, što je bio jedan od vodećih indikatora opravka tržišta rada.

Za razliku od rada na određeno vrijeme, **rad u radnom vremenu kraćem od punog radnog vremena** (*engl. part-time work*) **je povećan, čemu je uvelike doprinijela konverzija rada u punom radnom vremenu u rad u radnom vremenu kraćem od punog radnog vremena,** uslijed smanjenog obujma ukupnog rada. Naime, jedna od mjera koje poslodavac može primijeniti u kriznim razdobljima, kako bi izbjegao otpuštanje radnika, je zapošljavanje u radnom vremenu kraćem od punog radnog vremena umjesto u punom radnom vremenu. Analitičari tržišta rada smatraju da je part-time zapošljavanje učinkovit mehanizam za apsorpiranje

šokova tijekom krize pa se stoga i događa da radna mjesta s punim radnim vremenom u velikoj mjeri preraštaju u part-time poslove.

Tijekom recesije poduzeća su vrlo često primjenjivala mjeru smanjenja sati rada kako bi se prilagodila smanjenoj potražnji. U mnogim članicama EU postojali su programi smanjivanja sati rada (tj. intenziviranja rada u radnom vremenu kraćem od punog) koje je poticala država, kako bi se sačuvalo što više radnih mjesta. Njemačka je imala jedan takav kompenzacijski program: poslodavci su mogli aplicirati za privremenu državnu potporu kako bi namaknuli sredstva do pune plaće radnicima koji su radili u radnom vremenu kraćem od punog radnog vremena. Takvi programi su osobito bili od koristi u onim granama prerađivačke industrije koje su u recesiji najviše stradale, poput industrije tekstila, te industrije kože i obuće. U razdoblju oporavka, sati rada povećani su u gotovo svim sektorima, a osobito u prerađivačkoj industriji, djelatnosti kućanstva kao poslodavca, te u nekim uslužnim djelatnostima poput zdravstvene zaštite i socijalne skrbi, obrazovanja, administrativnim i pomoćnim uslužnim djelatnostima. S povećanjem sati rada povećao se i broj zaposlenih radnika. No, u nekim djelatnostima s porastom sati rada zaposlenost se čak smanjila, kao primjerice, u prerađivačkoj industriji, građevinarstvu, rudarstvu i vađenju i prijevozu i skladištenju.

2. 2. Nezaposlenost

Unatoč nepovoljnim kretanjima na tržištu rada stopa ekonomske aktivnosti je u Europskoj uniji ostala gotovo nepromijenjena u kriznom razdoblju, i to na razini od oko 71 %. Tako je u drugom tromjesečju 2008. godine stopa ekonomske aktivnosti iznosila 70,9 %, a u drugom tromjesečju 2010. je porasla na 71,1 %, što ukazuje na činjenicu da kriza nije bitno utjecala na ukupnu ponudu rada. Pri tom je vrijedno naglasiti da je sudjelovanje žena na tržištu rada i dalje bilo u porastu. Iskustva SAD-a bila su upravo suprotna: stopa ekonomske aktivnosti je u kriznom razdoblju opadala, a stopa nezaposlenosti je značajno povećana. Tako je npr. u razdoblju od prvog tromjesečja 2008. godine do drugog tromjesečja 2010. stopa nezaposlenosti u Europskoj uniji porasla za 2,9 postotna boda, tj. od 6,7 % na 9,6 %. U SAD-u je ona istodobno porasla za 5,5 postotnih bodova (Employment in Europe 2010; 2010:34).

Iako je nezaposlenost u Europskoj uniji rasla, rast je bio niži od očekivanog. Postoji nekoliko razloga za takva kretanja na tržištu rada: a) kriza je Europsku uniju zahvatila kasnije; b) sektorski šokovi u financijama, graditeljstvu i poslovanju nekretninama nisu bili tako snažni kao u SAD-u; c) radno zakonodavstvo u EU ima snažnije obilježje protektivnosti; d) u Europskoj uniji su se više koristile mjere unutarnje prilagodbe poduzeća, kao što su skraćeno radno vrijeme, privremene obustave proizvodnje i sl. Takve su mjere omogućile izbjegavanje otpuštanja radnika (osobito se to odnosi na Njemačku). Za razliku od Europske unije gdje se preferiralo smanjenje broja radnih sati, u SAD-u je otpuštanje radnika bila automatska mjera, što je za posljedicu imalo snažniji porast nezaposlenosti. No stanje nije bilo jednako u svim članicama Europske unije. U drugoj godini krize stopa nezaposlenosti je čak smanjena u Austriji, Njemačkoj i Luksemburgu, a značajno je povećana u baltičkim zemljama. Tako je npr. 2009. stopa nezaposlenosti u Letoniji iznosila 17,1 %, Litvi 13,7 %, u Estoniji 13,8 %, dok je npr u Nizozemskoj bila 3,7 % i u Austriji 4,8 % (http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/employment_unemployment_ifs/data/database).

Kao što smo konstatirali kod zaposlenosti da je na krizu reagirala s uobičajenim odmakom, to vrijedi i za nezaposlenost. Dakle, u prva tri tromjesečja 2008. godine, stope nezaposlenosti u Europskoj uniji su bile relativno niske, što se vidi iz sljedeće tablice u kojoj je prikazano kretanje stopa nezaposlenosti u kriznom razdoblju, tj. od 2008. do 2010. godine po tromjesečjima i po **spolu** (usp. tablicu 1.).

Dakle, kao što vidimo, **tek potkraj 2008. godine rast nezaposlenosti je počela uzimati maha pa, shodno tome, stopa ukupne nezaposlenosti, a jednako tako i stope muške i ženske nezaposlenosti, bilježe konstantan porast sve do drugog tromjesečja 2010. godine.** Najviša stopa ukupne nezaposlenosti od 10,1 % zabilježena je u prvom tromjesečju 2010. godine, što je 3 postotna boda više nego na početku promatranog razdoblja. No, promatrano po spolu, taj porast nije bio ujednačen. Tako je npr. za muškarce on iznosio 3,7, a za žene 2,1 postotna boda. Kao i kod prijašnjih recesijskih razdoblja, nezaposlenost muškaraca je rasla brže od nezaposlenosti žena, osobito u prvoj godini krize. Posljedica takvih kretanja je izjednačavanje stopa nezaposlenosti oba spola početkom 2009. godine. Kao što vidimo iz prethodne tablice, stopa nezapo-

Tablica 1. **Stope nezaposlenosti u EU-27 po tromjesečjima i po spolu (2008. – 2010.)**

Kvartal	Ukupno	Muškarci	Žene	Ž-M
2008/1	7,1	6,7	7,6	0,9
2008/2	6,8	6,4	7,3	0,9
2008/3	6,8	6,4	7,4	1,0
2008/4	7,3	7,0	7,7	0,7
2009/1	8,7	8,7	8,7	0,0
2009/2	8,8	8,9	8,6	-0,3
2009/3	9,0	9,0	8,9	-0,1
2009/4	9,3	9,4	9,2	-0,2
2010/1	10,1	10,4	9,7	-0,7
2010/2	9,5	9,6	9,4	-0,2
2010/3	9,3	9,2	9,4	0,2
2010/4	9,5	9,4	9,5	0,1

Izvor: Eurostat Unemployment rate, quarterly average by sex (not seasonally adjusted)
 (http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/employment_unemployment_lfs/data/database)

slenosti muškaraca je čak pet kvartala bila viša od stopa nezaposlenosti žena (većim dijelom 2009. i u prvoj polovici 2010. godine). No za očekivati je da će se u razdoblju konjunktura muškarci zapošljavati brže od žena, pa će se time i indikatori na tržištu rada promijeniti ponovo u korist muške radne snage.

Promatrano po dobi, nezaposlenost se povećala u svim dobnim skupinama. No valja istaći da su mlade osobe (od 15 do 24 godine) bile jedna od kategorija na tržištu rada koja je najjače bila pogođena krizom. Osobito to vrijedi za mladu mušku populaciju. Stope nezaposlenosti mladih rastle su znatno brže od svih ostalih kategorija na tržištu rada. U posljednjem desetljeću najniža stopa nezaposlenosti mladih osoba zabilježena je 2007. godine kada je iznosila 15,5 %. Do 2010. ta se stopa povećala na 20,7 %, tj. za 5,3 postotnih bodova. Istodobno se stopa nezaposlenosti mladih muškaraca povećala na 21,5 %, tj. za 6,3 postotnih bodova, a mladih žena na 19,7 % odnosno za 2,0 postotna boda (http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/employment_unemployment_lfs/data/database). Kako su mladi jedna od kategorija koja inače spada u osjetljive skupine, kriza je dodatno pogoršala njihove šanse na tržištu rada, uključujući i visoko obrazovane mlade osobe. Paralelno s porastom stope nezaposlenosti, povećala se također stopa neaktivnosti mladih osoba. To nužno ne mora biti loš pokazatelj, pogotovo ako je razlog neaktivnosti obrazovanje ili stručno osposobljavanje. No u kriznim situacijama kada ne vide perspektivu na tržištu rada u skoroj budućnosti mladi su često obeshrabreni za daljnje ulaganje u svoje obrazovanje.

To je poseban hendikep za nisko obrazovane mlade ljude, koji, u kombinaciji sa nedostatkom radnog iskustva, mogu postati dugotrajno nezaposleni, a u krajnjoj instanci i socijalno isključeni. Na tu opasnost ukazuju i neki drugi pokazatelji, kao npr. udio mladih koji nisu u zaposlenosti, obrazovanju ili stručnom osposobljavanju (tzv. NEET, *engl. Not in Employment, Education or Training*). Ova kategorija se smanjivala sve do polovine 2008. godine. **Međutim, uslijed krize udio tzv. NEET se u mladoj populaciji povećao s 11 % polovinom 2008. godine na 13 % polovinom 2010. godine.** U zemljama Europske unije ovaj indikator varira od 4 % u Danskoj i Nizozemskoj do 20 % u Bugarskoj. Nažalost, ta se kategorija u većini EU zemalja nalazi najvećim dijelom u neaktivnoj, a ne u nezaposlenoj populaciji. Ono što dodatno zabrinjava su predviđanja stručnjaka glede mlade populacije koja nisu optimistična. Predviđa se, naime, da će nepovoljna situacija na tržištu rada za mlade osobe potrajati još slijedećih nekoliko godina (Employment in Europe 2010; 2010:59).

Konstantan rast nezaposlenosti u kombinaciji s manjim šansama za povratak u zaposlenost povećalo je rizik od dugotrajne nezaposlenosti. Stopa dugotrajne nezaposlenosti³ opadala je sve do trećeg tro-

3 Stopa dugotrajne nezaposlenosti = udio dugotrajno nezaposlenih osoba (duže od 1 godine) u ukupnoj radnoj snazi.

mjesečja 2008. godine kada je iznosila 2,5 %. Od tog se razdoblja ona neprestano povećavala da bi u drugom tromjesečju 2010. godine iznosila 3,7 %. Iako se stopa dugotrajne nezaposlenosti stabilizirala, udio dugotrajne nezaposlenosti u ukupnoj nezaposlenosti i dalje raste, što je posljedica manjeg priliva u nezaposlenost, s jedne strane, i još uvijek smanjenih šansi za zapošljavanje, s druge strane. Tako je polovicom 2010. godine 40 % od ukupno nezaposlenih u Europskoj uniji bilo dugotrajno nezaposleno (Employment in Europe 2010; 2010: 39-40).

Prema procjenama stručnjaka, **ekonomska recesija je završila u trećem tromjesečju 2010. godine. No podaci ukazuju da je oporavak sporiji i mukotrpniji u odnosu na prijašnje recesije**, što zapravo i ne čudi s obzirom na razmjere i dubinu ove krize. Potražnja za radom se polako povećava, ali je još uvijek znatno ispod razine dostignute prije krize. Značajno se povećala aktivnost agencija za povremeno kratkoročno zapošljavanje, što je opipljiv znak laganog oporavka tržišta rada. Na znatno brže zapošljavanje se u ovom času ne može računati imajući u vidu razmjere pod-zaposlenosti u velikom broju kompanija Europske unije koje su, da bi sačuvale svoje ljudske resurse, smanjile broj sati rada. Za 2011. godinu Europska komisija predviđa rast zaposlenosti od samo 0,3 % (Employment in Europe 2010; 2010:9). Jednako tako treba imati u vidu da će oporavak u Europskoj uniji biti poprilično neujednačen. Prema pokazateljima tržišta rada, pojedine članice već izlaze iz recesije (najbolji primjer je Njemačka gdje je tijekom 2010. značajno opadala nezaposlenost, a zaposlenost rasla), dok se u nekim članicama rast nezaposlenosti nastavlja i u 2011. godini.

3. Kretanja na tržištu rada u Hrvatskoj u razdoblju krize

Kao što smo u uvodnom dijelu napomenuli, na globalnom financijskom tržištu kriza je započela u drugoj polovici 2008. godine, a njeno najžešće razdoblje zabilježeno je na prijelazu iz 2008. u 2009. godinu. Kakva su kretanja istodobno zabilježena u Hrvatskoj? Kada se kriza „prelila“ preko granica naše zemlje? Što se događalo na hrvatskom tržištu rada od prvih znakova krize do danas?

Učinak globalne ekonomske krize na hrvatsko gospodarstvo i na hrvatsko tržište rada je bio vrlo velik, iako je recesija u Hrvatskoj započela s određenim (ali ne bitnim) odmakom. Tako je, prema procjeni ekonomskih stručnjaka, globalni financijski poremećaj hrvatsko gospodarstvo pogodio krajem 2008. godine. U posljednjem tromjesečju 2008. godine zabilježeno je usporavanje gospodarske aktivnosti za 0,2 %, a 2009. ona je pala za čak 5,8 %, što je najveći pad od osnutka hrvatske države. Taj pad je odražavao pad osobne potrošnje, bruto domaćih ulaganja i izvoza koji su, prije svega, bili odraz nepovoljnije situacije u vanjskom okruženju (Hrvatska: Socijalni utjecaj krize i jačanje otpornosti, 2010:17). Podaci također ukazuju na to da je recesija u Hrvatskoj duže potrajala. U Europskoj uniji je u 2008. godini zabilježen rast bruto domaćeg proizvoda (BDP) od 0,5 %, a u Hrvatskoj od 0,9 %. U 2009. godini te su vrijednosti za EU iznosile -4,2 %, a za Hrvatsku -8,2 %. Međutim, u Europskoj uniji je 2010. godine zabilježen rast BDP od 1,8 % (http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/employment_unemployment_ifs/data/database), a prema procjenama Državnog zavoda za statistiku BDP u istoj godini u Hrvatskoj i dalje bilježi pad, i to od 1,4 posto (DZS, <http://www.dzs.hr/Hrv/system/news.htm>).

3. 1. Zaposlenost

Uspoređujemo li kretanja na tržištu rada u našoj zemlji s onima u Europskoj uniji, možemo konstatirati da ne postoji značajniji vremenski odmak u reagiranjima na recesijske utjecaje. **Kao i u Europskoj uniji, tako je i u našoj zemlji tržište rada na ekonomsku recesiju reagiralo s određenim pomakom.** U sljedećoj tablici (tablica 2.) prikazano je kretanje prosječnog broja zaposlenih osoba i stopa zaposlenosti po **spolu** u razdoblju od 2000. do 2009. godine prema rezultatima ankete o radnoj snazi.

Tablica 2. **Kretanje zaposlenosti i stopa zaposlenosti po spolu (2000. - 2009.)**

Godina	Zaposleni			Stopa zaposlenosti		
	Ukupno	Muškarci	Žene	Ukupno	Muškarci	Žene
2000.	1.553.000	848.500	704.500	51,3	57,4	45,5
2001.	1.469.000	819.000	651.000	51,6	58,9	44,7
2002.	1.527.500	842.500	685.000	53,1	59,8	46,7
2003.	1.536.500	850.500	686.000	53,2	59,9	46,7
2004.	1.562.500	866.500	696.500	54,5	61,3	47,9
2005.	1.573.000	867.000	706.000	54,8	61,2	48,6
2006.	1.586.000	868.000	718.000	55,4	61,6	49,5
2007.	1.614.500	897.250	717.000	57,0	64,2	50,0
2008.	1.635.750	905.000	730.500	57,8	65,0	50,7
2009.	1.605.250	869.250	736.000	56,6	62,4	51,0

Izvor: Državni zavod za statistiku RH, Zagreb, Anкета o radnoj snazi, Priopćenja broj 9.2.7. za godine 2000-2010.

Kao što vidimo, **pokazatelji vezani za zaposlenost od 2000. godine do 2008. godine ukazivali su na pozitivan razvoj tržišta rada**. Broj zaposlenih osoba u promatranom razdoblju povećan je za 5,3 %. Pri tom je broj zaposlenih muškaraca povećan za 6,7, a žena 3,7 posto. Nadalje, stopa ukupne zaposlenosti povećana je s 51,3 u 2000. godini na 57,8 posto u 2008. godini ili za 6,5 postotnih bodova. Istodobno stopa zaposlenosti muškaraca povećana je za 7,6, a žena za 5,2 postotnih bodova. **Potrebno je istaći da su u trećem tromjesečju 2008. zabilježeni najbolji pokazatelji tržišta rada u posljednja dva desetljeća**. Tada je u Hrvatskoj bilo zaposleno 1.681.000 osoba, stopa ukupne zaposlenosti iznosila je 59,7 % (66,8 % za muškarce i 52,6 % za žene), a stopa nezaposlenosti iznosila je 7,0 %, što je najniža zabilježena stopa nezaposlenosti od kada se ona prati po metodologiji ILO-a, dakle, prema rezultatima Ankete o radnoj snazi⁴ (<http://www.dzs.hr>).

Međutim, **u četvrtom tromjesečju 2008. godine započeo je negativan utjecaj recesije na tržište rada čiji oporavak još nije uslijedio**. U 2009. godine zaposlenost je u odnosu na prethodnu godinu smanjena za 1,9 %. Pri tom je zaposlenost muškaraca smanjena za 4,0 %, a zaposlenost žena je čak povećana za 0,8 %. Naime, radi se o efektu poznatom iz ranijih recesijskih razdoblja kako u svijetu tako i kod nas. Tako je u Hrvatskoj u doba najvećih potresa u gospodarstvu, primjerice početkom devedesetih godina, koncentracija žena u sektoru usluga (odnosno u onim područjima koja recesija manje pogađa) zaštitila žene od većih otpuštanja. Naime, likvidacijama i stečajevima poduzeća jače su bile pogođene "muške" gospodarske grane (građevinarstvo, metalna industrija, strojogradnja i dr.), što je uvjetovalo smanjenje broja zaposlenih muškaraca te njihov veći priliv u nezaposlenost. To se ponovilo i u ovom recesijskom razdoblju. Međutim, u doba konjunktura muška radna snaga prije nalazi posao i brže se zapošljava, dok je kod zapošljavanja žena taj proces sporiji. Ako ekonomski oporavak uslijedi uskoro, ovakav se trend uskoro može očekivati i na hrvatskome tržištu rada.

Unatoč ovakvim kretanjima na tržištu rada, **rodne razlike u stopama zaposlenosti su još uvijek značajne**. Tako je prosječna stopa zaposlenosti muškaraca u 2009. godini je iznosila 62,4 %, a žena 51,0 %. Dakle, stopa zaposlenosti žena bila je 11,4 postotna boda niža od istovjetne stope muškaraca. Valja istaći da je prosječna stopa ukupne zaposlenosti iznosila je 56,6 %, što je, u usporedbi sa zemljama članicama Europske unije, jedna od gotovo najnižih stopa zaposlenosti. Nižu stopu imale su samo Malta (54,9 %) i Mađarska (55,4 %). Istodobno najviše stope zaposlenosti imale su Island (78,3 %), Nizozemska (77,0 %), Danska (75,7 %) i Švedska (72,2 %) (<http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do#>).

⁴ Anketu o radnoj snazi (ARS) na uzorku kućanstava Državni zavod za statistiku provodi od 1996. godine prema preporukama, metodama i definicijama Međunarodne organizacije rada. Radi se o mjerenju radne snage, zaposlenosti, podzaposlenosti, nezaposlenosti i neaktivnosti koje je prihvaćeno kao međunarodni standard.

Promatrano po **dobi, kao i u europskim zemljama, u recesijskom razdoblju stope zaposlenosti smanjile su se u svim dobnim kategorijama, osim u najstarijoj dobnj skupini (50 - 64 godine) u kojoj se ona povećavala sve do trećeg tromjesečja 2009. godine.** Od tada i u ovoj kategoriji stopa zaposlenosti pada, što je zasigurno velikim dijelom uzrokovano reakcijom radnika ove dobi na promjene Zakona o mirovinskom osiguranju (Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o mirovinskom osiguranju, NN 149/2009). Naime, nepovoljniji uvjeti umirovljenja utjecali su na veći odliv radnika iz zaposlenosti u mirovinu. Stopa zaposlenosti se od trećeg tromjesečja 2008. godine do drugog tromjesečja 2010. godine najviše smanjila u dobnj skupini od 25 do 49 godina, čak za 8,1 postotnih bodova, tj. od 80,1 % na 72,0 %. Kod muškaraca ove dobnj skupine to smanjenje je iznosilo čak 9,5, a kod žena 6,7 postotnih bodova. Kod najmlađe dobnj skupine (15 - 24 godine) zabilježeno je smanjenje od 5,5 postotnih bodova, tj. njihova stopa zaposlenosti se smanjila s 28,6 % na 23,1 %.

Kao i u gospodarstvima drugih europskih zemalja, kriza je pogodila sve gospodarske sektore. No tijekom cijele 2008. godine ona se nije ozbiljnije reflektirala na registriranu zaposlenost u Hrvatskoj. Tek potkraj 2008. godine zabilježeno je blaže opadanje broja zaposlenih osoba u pravnim osobama. Promatrano po tromjesečjima, u prva tri tromjesečja 2008. godine zaposlenost je blago rasla, da bi se u posljednjem kvartalu smanjila za 1,1 % u odnosu na treći kvartal, što se više može pripisati sezonskim kretanjima, a manje recesiji. Naime, zaposlenost je u tom razdoblju najviše smanjena u djelatnosti pružanja smještaja te pripreme i usluživanja hrane (17,0 %), dok je npr. u graditeljstvu broj zaposlenih stagnirao. Tek 2009. godine kretanja na tržištu rada poprimaju drugačije (dramatičnije) trendove.

U tablici 3. prikazano je kretanje broja zaposlenih osoba u pravnim osobama po djelatnostima NKD 2007. za razdoblje od 2008. do 2010. godine.

Tijekom čitave 2009. godine zaposlenost je imala silazni trend. U odnosu na 2008. godinu ona se smanjila za 3,3 %. Najveći relativni pad od 8,4 % zabilježen je u trgovini, a slijede ostale uslužne djelatnosti (8,1 %), djelatnosti pružanja smještaja te pripreme i usluživanja hrane (7,6 %) i prerađivačka industrija (6,5 %). U sedam djelatnosti zabilježen je rast zaposlenosti. Najveći relativni rast od 16,5 % zabilježen je u poslovanju nekretninama, a slijede umjetnost, zabava i rekreacija (5,6 %), financijske djelatnosti i djelatnosti osiguranja (3,0 %), obrazovanje (2,9 %) i djelatnosti zdravstvene zaštite i socijalne skrbi (1,8 %).

Pad zaposlenosti nastavlja se i u 2010. godini pa je tako te godine prosječan broj zaposlenih osoba u pravnim osobama u odnosu na 2009. godinu bio 3,5 % niži. Najveće relativno smanjenje zabilježeno je u rudarstvu i vađenju (14,5 %), građevinarstvu (13,3 %), trgovini (7,0 %) i prerađivačkoj industriji (5,5 %). Najveće relativno povećanje broja zaposlenih osoba je zabilježeno u administrativnim i pomoćnim uslužnim djelatnostima (5,0 %) i poslovanju nekretninama (4,2 %). **Promatramo li čitavo trogodišnje razdoblje od 2008. do 2010. godine, tj. od izbijanja krize do danas, možemo konstatirati da je zaposlenost sveukupno smanjena za 6,7 %.** Pri tom je najveći relativni pad zabilježen je u rudarstvu i vađenju (17,8 %), građevinarstvu (15,9 %), trgovini (14,8 %) i prerađivačkoj industriji (11,6 %). Pretočeno u apsolutne vrijednosti u tom je razdoblju izgubljeno 83.910 radnih mjesta. **Najviše radnih mjesta izgubljeno je u trgovini, oko 33.000, prerađivačkoj industriji, oko 29.000 i građevinarstvu, preko 17.000.**

Kao i u drugim europskim zemljama, poslodavci su nastojali amortizirati utjecaj kriza sa sredstvima koja su im bila na raspolaganju. Tako je i u Hrvatskoj jedan od načina prilagodbe na tržištu rada bio smanjivanje radnih mjesta na **određeno vrijeme**. Dok je u 2008. godini udio radnika na određeno vrijeme u ukupnoj zaposlenosti iznosio 12,1 %, u 2009. godini on se smanjio na 11,6 %. Neznatno je povećan i **rad u radnom vremenu kraćem od punog radnog vremena**. U 2008. godini 8,9 % od ukupno zaposlenih radilo je u radnom vremenu kraćem od punog, a 2009. godini taj udio se povećao na 9,0 % (Employment in Europe 2010; 2010:195). No ovaj oblik rada ionako u našoj zemlji nije značajnije zastupljen.

Kao što smo u ranijim poglavljima spomenuli, tijekom recesije poduzeća u Europskoj uniji su često prijenjivala mjeru **smanjenja sati rada** kako bi se prilagodila smanjenoj potražnji i istodobno sačuvala svoje najvrjednije ljudske resurse. Mnoge europske države su pomoću posebnih programa poticale ovu mjeru, kako

Tablica 3. **Zaposlene osobe u pravnim osobama po djelatnostima u razdoblju od 2008. do 2010. godine (godišnji prosjek)**

Područje djelatnosti	2008.	2009.	2010.	Indeks 2009./08.	Indeks 2010./09.	Indeks 2010./08.
Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo	26.481	25.766	24.710	97,3	95,9	93,3
Rudarstvo i vađenje	8.828	8.482	7.255	96,1	85,5	82,2
Prerađivačka industrija	248.853	232.751	219.976	93,5	94,5	88,4
Opskrba električnom energijom, plinom, parom i klimatizacija	16.854	16.858	16.614	100,0	98,6	98,6
Opskrba vodom: uklanjanje otpadnih voda, gospodarenje otpadom te djelatnosti sanacije okoliša	21.714	21.356	22.053	98,4	103,3	101,6
Građevinarstvo	108.260	104.978	91.052	97,0	86,7	84,1
Trgovina na veliko i malo; popravak motornih vozila i motocikala	222.153	203.494	189.241	91,6	93,0	85,2
Prijevoz i skladištenje	68.490	65.517	62.610	95,7	95,6	91,4
Djelatnosti pružanja smještaja te pripreme i usluživanja hrane	50.327	46.500	46.291	92,4	99,6	92,0
Informacije i komunikacije	31.512	31.866	32.217	101,1	101,1	102,2
Financijske djelatnosti i djelatnosti osiguranja	36.686	37.771	36.535	103,0	96,7	99,6
Poslovanje nekretninama	4.954	5.771	6.012	116,5	104,2	121,4
Stručne, znanstvene i tehničke djelatnosti	53.665	52.860	51.991	98,5	98,4	96,9
Administrativne i pomoćne uslužne djelatnosti	32.425	32.770	34.409	101,1	105,0	106,1
Javna uprava i obrana; obavezno socijalno osiguranje	106.542	105.797	106.673	99,3	100,8	100,1
Obrazovanje	100.394	103.275	104.981	102,9	101,7	104,6
Djelatnosti zdravstvene zaštite i socijalne skrbi	79.139	80.595	81.395	101,8	101,0	102,9
Umjetnost, zabava i rekreacija	19.663	20.765	20.315	105,6	97,8	103,3
Ostale uslužne djelatnosti	15.148	13.913	13.849	91,9	99,5	91,4
Djelatnosti kućanstava kao poslodavaca; djelatnosti kućanstava koja proizvode različitu robu i obavljaju različite usluge za vlastite potrebe	0	0	0	0	0	0
Djelatnosti izvanteritorijalnih organizacija i tijela	0	0	0	0,0	0,0	0,0
Ukupno RH	1.252.089	1.211.085	1.168.179	96,7	96,5	93,3

Izvor: Državni zavod za statistiku RH, Zagreb, Zaposleni prema djelatnostima i po spolu, Priopćenja broj 9.2.6. (za relevantne godine 2008.-2010.)

bi sačuvale radna mjesta. Takvih pokušaja je bilo i **u Hrvatskoj. Međutim, ove mjere nisu dale očekivane rezultate.** Naime, Hrvatski sabor je u srpnju 2009. godine donio Zakon o potpori za očuvanje radnih mjesta s ciljem očuvanja radnih mjesta kod poslodavaca koji su nakon 31. 7. 2008. godine imali iskazan gubitak u svojem poslovanju nastao kao posljedica gospodarske i financijske krize. Prema tom zakonu potporu za očuvanje radnih mjesta mogao je koristiti poslodavac koji je skratio trajanje punog radnog vremena na prosječno

vrijeme u trajanju do 32 sata tjedno. U 2009. godini četiri poslodavca su podnijela zahtjev za potporu, a dva su zadovoljila kriterije. Sveukupno ovom je mjerom bilo obuhvaćeno samo 27 osoba. U 2010. godini zahtjev su podnijela tri poslodavca koja nisu zadovoljila kriterije, pa tako mjera nije iskorištena.

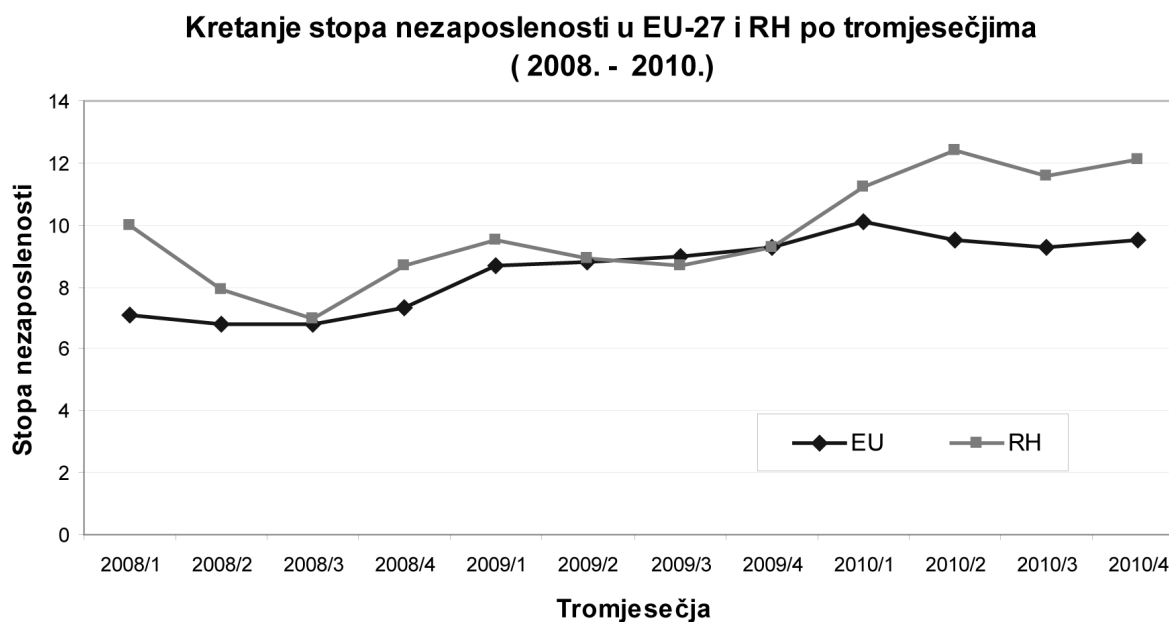
Budući da se niti u 2010. godini nije nazirao oporavak tržišta rada, u Nacionalnom planu za poticanje zapošljavanja za 2011. i 2012. godinu i dalje se promoviraju potpore za očuvanje radnih mjesta u obliku sufinanciranja plaće onih radnika kojem prijeti gubitak radnog mjesta. Naime, mjera je usmjerena na radnike kod poslodavaca koji su u privremenim poteškoćama, a koji su donijeli Program očuvanja radnih mjesta i uveli radni tjedan u punom radnom vremenu kraćem od 40 sati tjedno. Poslodavac pri tom nema beneficija, ali se radniku sufinancira izgubljena zarada nastala skraćivanjem radnog vremena (Izvor: Hrvatski zavod za zapošljavanje). O efektima ove mjere još je prerano govoriti, jer je provedba Nacionalnog plana za poticanje zapošljavanja tek nedavno započela.

3. 2. Nezaposlenost

Hrvatska godinama ima vrlo visoku, a tijekom posljednje dvije godine i masovnu nezaposlenost.

Recesija je znatno utjecala na porast nezaposlenosti pa je tom problemu usmjerena velika pažnja javnosti. Ukoliko prihvatimo mišljenja ekonomista da je jedan od osnovnih pokazatelja ekonomskog oporavka opadanje stope nezaposlenosti, tada možemo konstatirati da, za razliku od Europske unije, taj pokazatelj ne ukazuje na izlazak iz recesije. Od početka recesije pa sve do prvih naznaka oporavka tržišta rada nezaposlenost je u Europskoj uniji rasla uzlaznom linijom, dok je njezin tijek u Hrvatskoj imao malo drugačije dimenzije, što je vidljivo iz sljedećeg grafičkog prikaza. U grafikonu je paralelno prikazano kretanje stopa nezaposlenosti u Europskoj uniji i u Republici Hrvatskoj u razdoblju od 2008. do 2010. godine.

Grafikon 1. Kretanje stopa nezaposlenosti u EU-27 i RH po tromjesečjima (2008. – 2010.)

Izvor: Eurostat, Unemployment rate, quarterly average, by sex and age groups, http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=une_rt_q&lang=en

Kao što vidimo, stopa nezaposlenosti je u Europskoj uniji bilježila kontinuirani rast od trećeg tromjesečja 2008. do prvog tromjesečja 2010. godine. Od tada ona ima opadajući trend koji se nastavlja i u 2011. godini. No u Hrvatskoj porast nezaposlenosti nije imao tako pravilnu uzlaznu liniju kao u Europskoj uniji, što je djelomično uvjetovano sezonskim kretanjima na tržištu rada. Naime, potrebno je naglasiti da **zaposlenost i nezaposlenost u našoj zemlji imaju snažno sezonsko obilježje** pa tako nezaposlenost doseže najvišu razinu u zimskim mjesecima, a najnižu u ljetnim mjesecima (obično u lipnju).

Kao i u Europskoj uniji, stopa nezaposlenosti počela je rasti u potkraj 2008. godine. Ona se od trećeg tromjesečja 2008. do četvrtog tromjesečja iste godine povećala za 1,7 postotni bod (sa 7,0 % na 8,7 %). Taj trend nastavljen je u prvom tromjesečju 2009., da bi sljedeća dva tromjesečja ponovo poprimila silazni trend. Potkraj 2009. stopa se ponovo povećala i imala uzlazni trend sve do kraja 2010. s izuzetkom trećeg tromjesečja kada je zabilježen pad. Potkraj 2010. godine je stopa nezaposlenosti iznosila 12,1 %, dakle, 5,1 postotnih bodova više nego u razdoblju neposredno pred recesiju. **Usporedimo li prosječnu stopu ukupne nezaposlenosti naše zemlje (11,8 %) za 2010. godinu sa zemljama članicama Europske unije, tada moramo reći da je čak 7 zemalja imalo višu stopu od Hrvatske:** Španjolska (20,1 %), Letonija (18,7 %), Litva (17,8 %), Estonija (16,9 %), Slovačka (14,4 %), Irska (13,7 %) i Grčka (12,6 %), dok su se Mađarska (11,2 %) i Portugal (11,0 %) približili Hrvatskoj. Istodobno najnižu stopu nezaposlenosti imale su Austrija (4,4 %), Nizozemska i Luksemburg (4,5 %) (<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tsiem110&plugin=1>).

Potrebno je naglasiti da kod porasta nezaposlenosti nisu sve skupine na tržištu rada time jednako pogođene. Jednako tako u razdobljima konjunktura ne opada nezaposlenost kod svih skupina podjednako. Promatrano po **spolu**, u ovom recesijskom razdoblju ponovili su se trendovi iz ranijih recesijskih razdoblja, tj. muška radna snaga je bila više pogođena krizom, budući da su u tom razdoblju najviše stradale tradicionalno „muške“ djelatnosti, što je elaborirano u ranijim poglavljima. **Međutim, usporedimo li kretanja nezaposlenosti u dužem vremenskom razdoblju, vidljivo je da je situacija na početku 2000-tih godina bila daleko teža.** Do 2006. godine prosječna godišnja stopa ukupne nezaposlenosti bila je redovito dvoznamenkasti broj, a za žene ona se nije spuštala ispod 12 posto. Štoviše, ona je u čitavom desetogodišnjem razdoblju zadržala dvoznamenkasti broj. U tablici 4. prikazano je kretanje prosječnog broja nezaposlenih osoba i stopa nezaposlenosti po spolu u razdoblju od 2000. do 2010. godine prema rezultatima Ankete o radnoj snazi.

Tablica 4. **Kretanje nezaposlenosti i stopa nezaposlenosti po spolu (godišnji prosjeci 2000. – 2010.)**

Godina	Nezaposleni			Stopa nezaposlenosti		
	Ukupno	Muškarci	Žene	Ukupno	Muškarci	Žene
2000.	297.500	150.000	147.500	16,1	15,0	17,3
2001.	276.500	134.500	141.500	15,8	14,2	17,9
2002.	266.000	130.000	136.000	14,8	13,4	16,6
2003.	256.000	128.000	128.000	14,3	13,1	15,8
2004.	249.500	120.000	129.500	13,8	12,4	15,4
2005.	229.000	114.500	114.500	12,7	11,7	14,0
2006.	198.500	94.000	104.500	11,2	9,8	12,7
2007.	171.000	81.500	89.250	9,6	8,4	11,1
2008.	149.250	68.000	81.250	8,4	7,0	10,0
2009.	159.750	75.750	84.000	9,1	8,0	10,3
2010.	206.000	106.750	99.250	11,8	11,4	12,2

Izvor: Državni zavod za statistiku RH, Zagreb, Anкета o radnoj snazi, Priopćenja broj 9.2.7. (za referentne godine, od 2000. do 2011.)

Kao što vidimo, **apsolutni broj nezaposlenih osoba i stope nezaposlenosti u razdoblju od 2000. godine do 2008. godine bili su u kontinuiranom padu.** Broj nezaposlenih osoba u tom se razdoblju prepolovio (tj. s 297.500 osoba smanjio se na 149.250 osoba, odnosno za 148.250 osoba), a stopa ukupne nezaposlenosti smanjila se s visokih 16,1 % na 8,4 %. Pri tom se stopa muške nezaposlenosti smanjila s 15,0 % na 7,0 %, a ženske sa 17,3 % na 10,0 %. Spomenimo i to da je u četvrtom kvartalu 2008. godine stopa ukupne nezaposlenosti iznosila 7,0 %, i to 5,9 % za muškarce i 8,3 % za žene, što su najniže zabilježene stope nezaposlenosti od kada se nezaposlenost u Hrvatskoj prati po metodologiji ILO-a. **Početak 2009. godine započinje rast nezaposlenosti, a taj se trend nastavlja i u 2010. godini, s napomenom da nezaposlenost muškaraca raste brže od nezaposlenosti žena.** Tako se u 2010. godini nezaposlenosti muškaraca povećala za oko 40 % u odnosu na 2009., a žena oko 18 % (<http://www.dzs.hr>).

U čitavom tom razdoblju stopa muške nezaposlenosti bila je redovito niža od stope nezaposlenosti žena, što je **jedan od pokazatelja nepovoljnijeg položaja žena na tržištu rada**. Razlike su bile najizrazitije u doba gospodarskog oporavka, pa je tako npr. u godini najboljih pokazatelja na tržištu rada (2008.) ta razlika iznosila 3,0 postotna boda u korist muškaraca, a npr. u 2010. godini stopa nezaposlenosti muškaraca bila je samo 0,8 postotnih bodova niža od istovjetne stope žena. **Prema posljednjim podacima Državnog zavoda za statistiku, stopa nezaposlenosti muškaraca i žena je u posljednjem kvartalu 2010. bila ista i iznosila je 12,1 %**. Vrijedno je spomenuti da su se stope nezaposlenosti oba spola po prvi puta izjednačile otkako DZS statistički prati ove pokazatelje (http://www.dzs.hr/Hrv/system/first_results.htm).

Uz spol najčešće prepoznata crta selektivnosti na hrvatskom tržištu rada je dob. Prema rezultatima istraživanja koje je tijekom 2010. godine proveo Institut društvenih znanosti Ivo Pilar za projekt „Raširenost i obilježja diskriminacije na hrvatskom tržištu rada“, kojeg je Hrvatski zavod za zapošljavanje provodio u okviru Programa zajednice PROGRESS, nezaposlene osobe i poslodavci smatraju da je na tržištu rada u Hrvatskoj općenito najprisutnija dobna diskriminacija, potom diskriminacija na temelju invaliditeta te spolna diskriminacija. Podaci istraživanja o pojavnosti iskustva diskriminacije među nezaposlenim osobama ukazuju na to da je u pravilu apsolutno najčešća dobna diskriminacija, tj. da dobna diskriminacija pogađa apsolutno najveći broj osoba. Petina nezaposlenih osoba smatra da u posljednjih godinu dana nije dobila posao zbog dobi, a oko 15 % nezaposlenih je u posljednjih godinu dana na razgovoru za posao doživjelo da im je otvoreno rečeno da ne odgovaraju poslodavcu upravo zbog dobi. **Pri tom je iskustvo dobne diskriminacije češće u skupini nezaposlenih osoba starijih od 40 godina nego među osobama mlađim od 40 godina** (Raširenost i obilježja diskriminacije na hrvatskom tržištu rada, 2010: 37).

U sljedećoj tablici (tablica 5.) prikazano je kretanje prosječnih godišnjih stopa nezaposlenih osoba pojedinih dobnih kategorija u razdoblju od 2000. do 2010. godine.

U promatranom desetogodišnjem razdoblju, 2008. godine (kao što smo to napomenuli kod razmatranja drugih pokazatelja tržišta rada i drugih kategorija stanovništva) **bili su zabilježeni najpovoljniji pokazatelji promatrano po dobi, tj. zabilježene su najniže stope nezaposlenosti kod svih dobnih kohorti osim kod najstarijih**, kod kojih su već spomenute izmjene Zakona o mirovinskom osiguranju utjecale na tijekove na tržištu rada. Kod najmlađe dobne skupine (od 15 do 24 godine) stopa nezaposlenosti iznosila je 22,0 %, što je značajnih 16,4 postotnih bodova niže nego 2000. godine i čak 19,5 postotnih bodova niže nego 2001. Kod dobne skupine od 25 do 49 godina te je godine stopa nezaposlenosti iznosila 7,4 % ili 6,9 postotnih bodova manje nego 2000. godine. U najstarijoj dobnoj skupini (50 – 64 godine) zabilježena je stopa nezaposlenosti od 6,3 % ili 2,7 postotna boda manje nego 2000. godine. Dakle, u čitavom ovom razdoblju stope nezaposlenosti mladih osoba bile su dvostruko, a nekih godina i trostruko više od stope ukupne nezaposlenosti, što jasno ukazuje na depriviranost mladih osoba na tržištu rada, a osobito onih niže obrazovne razine i bez radnoga iskustva.

Potrebno je istaći da je u recesijskom razdoblju, dakle, od posljednjeg tromjesečja 2008. do posljednjeg tromjesečja 2010. godine drastično porasla nezaposlenost mladih muških osoba. U četvrtom kvartalu 2008. godine stopa nezaposlenosti muškaraca u dobi od 15 do 24 godine iznosila je 16,9 %, a žena iste dobi 32,1 %. U drugom kvartalu 2010. godine prva stopa je povećana na 36,2 % (ili za visokih 19,3 postotnih bodova), a druga na 39,2 % (ili za 7,1 postotnih bodova) (Izvor: DZS, Priopćenja broj 9.2.7.).

Što se trajanja nezaposlenosti tiče, uslijed većeg priliva novih osoba u nezaposlenost, bilo onih koji su došli iz neaktivnosti ili po prestanku radnog odnosa, **u kriznom razdoblju se udio dugotrajno nezaposlenih osoba smanjio**. Naime, u razdoblju neposredno pred recesiju više od polovice ukupno nezaposlenih osoba pripadalo je ovoj kategoriji nezaposlenih osoba. **U usporedbi s Europskom unijom dugotrajna nezaposlenost u Hrvatskoj predstavlja puno veći problem**. Tome u prilog govori stopa dugotrajne nezaposlenosti koja je u Hrvatskoj znatno viša. Tako je npr. 2002. godine stopa dugotrajne nezaposlenosti za Hrvatsku iznosila 9,0 %, a za EU 4,0 %. U 2009. godini ona se za Hrvatsku smanjila na 5,1 %, a za EU je iznosila 3,0 %. Pri tom je u Hrvatskoj ona za žene bila viša i iznosila 6,3, a za muškarce je iznosila 4,1 posto (http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/employment_unemployment_lfs/data/database). Jedan od razloga tako visoke stope dugotrajne nezaposlenosti u našoj zemlji je zasigurno niska fleksibilnost hrvatskog tržišta rada, koja pak

Tablica 5. **Stope nezaposlenosti u RH po dobi za razdoblje od 2000. do 2010.**

Godina	UKUPNO			15 – 24			25 – 49			50 – 64		
	Ukupno	M	Ž	Ukupno	M	Ž	Ukupno	M	Ž	Ukupno	M	Ž
2000.	16,1	15,0	17,3	38,4	36,0	41,4	14,3	13,4	15,4	9,0	9,1	8,8
2001.	15,8	14,2	17,9	41,5	40,1	43,3	13,5	11,5	15,8	8,0	8,1	7,9
2002.	14,8	13,4	16,6	35,5	34,7	36,7	13,3	11,2	15,6	8,7	8,5	9,0
2003.	14,3	13,1	15,8	35,9	34,1	38,2	12,6	11,0	14,5	8,9	9,0	8,9
2004.	13,8	12,2	15,7	33,4	29,7	38,3	12,7	10,9	14,8	8,3	7,8	8,9
2005.	12,7	11,7	14,0	32,6	30,4	35,6	11,3	9,7	13,0	8,8	8,8	8,6
2006.	11,2	9,8	12,7	28,9	27,1	31,3	10,0	8,2	12,0	7,8	7,2	8,6
2007.	9,6	8,4	11,1	24,0	20,9	28,4	8,7	6,9	10,6	6,9	7,0	6,8
2008.	8,4	7,0	10,0	22,0	18,6	27,2	7,4	5,5	9,5	6,3	6,1	6,6
2009.	9,1	8,0	10,3	25,1	23,1	28,6	8,3	6,6	10,0	6,0	5,4	6,7
2010.	11,8	11,4	12,2	32,8	31,4	35,2	11,1	10,3	12,0	7,1	7,1	7,2

Izvor: Državni zavod za statistiku RH, Zagreb, Anкета o radnoj snazi, Priopćenja broj 9.2.7. (za referentne godine, od 2000. do 2011.)

je velikim djelom uvjetovana rigidnošću radnog zakonodavstva u Hrvatskoj. Naime, mnogi stručnjaci tržišta rada ističu preveliku zaštićenost tzv. insidersa, dakle zaposlenih osoba, i premale šanse koje imaju tzv. outsidersi, odnosno oni koji traže posao.

Što se na tržištu rada očekuje do kraja ove godine? Interesantno je spomenuti da je Međunarodni monetarni fond za Hrvatsku u 2011. godini predvidio stopu nezaposlenosti od 12,8 % uz rast GDP od 1,3 % (Tensions from the Two-Speed Recovery: Unemployment, Commodities, and Capital Flows, 2011:85; 203). O trendovima u 2011. godini možemo govoriti na temelju podataka iz administrativnih izvora, budući da podaci iz Ankete o radnoj snazi za ovu godinu još nisu dostupni. **Što se nezaposlenosti tiče, trendovi iz prvog tromjesečja 2011. ukazuju na skori oporavak tržišta rada.** Naime, potkraj 2009. i u prvom tromjesečju 2010. godine porast registrirane nezaposlenosti je na godišnjoj razini prelazio 20 %. Tako je npr. u siječnju 2010. godine zabilježen porast od 21,7 %. Od tada se rast nezaposlenost usporava odnosno stopa porasta nezaposlenost kontinuirano opada. Prema posljednjim podacima Hrvatskog zavoda za zapošljavanje, porast registrirane nezaposlenosti na godišnjoj razini je u ožujku 2011. iznosio 3,6 %, a u travnju 2011. samo 0,06 %. Stoga se može očekivati da će se do kraja prvog polugodišta trend izmijeniti, tj. da će broj registriranih nezaposlenih osoba na godišnjoj razini početi opadati. Što se tiče apsolutnog broja registriranih nezaposlenih osoba, u ožujku 2011. je zabilježen pad u odnosu na veljaču.

No to nije dovoljan pokazatelj oporavka tržišta rada, jer je ovaj pad, kao i svake godine u tom razdoblju, uzrokovan sezonskim zapošljavanjem, poglavito u djelatnosti pružanja smještaja te pripreme i usluživanja hrane, trgovini i građevinarstvu. No značajniji pad nezaposlenosti, kao i porast zaposlenosti, ovisit će o snažnijem opravku hrvatskog gospodarstva, a naročito onih djelatnosti koje imaju pretežito radno intenzivno obilježje, poput trgovine, uslužnih djelatnosti, građevinarstva i nekih grana prerađivačke industrije.

4. Europske strategije i postignuća na hrvatskom tržištu rada

Lisabonska strategija (*engl. Lisbon Strategy*), također poznata kao Lisabonski plan (*engl. Lisbon Agenda*) ili Lisabonski proces (*engl. Lisbon Process*) **jedan je od temeljnih strateških dokumenata socijalnog i gospodarskog razvoja Europske unije za razdoblje od 2000. do 2010. godine** koji je dogovoren na Europskom vijeću u Lisabonu 2000. godine. Europska unija je tada odredila glavni strateški cilj da do 2010. godine EU postane najkonkurentnije i najdinamičnije gospodarstvo svijeta utemeljeno na znanju, sposobno za održiv gospodarski rast s brojnijim i kvalitetnijim radnim mjestima te većom socijalnom kohezijom (Lisbon European Council 23 and 24 March 2000, Presidency Conclusions, http://www.europarl.europa.eu/summits/lis1_

en.htm#c). Europsko vijeće (2001) je u Göteborgu Lisabonskoj strategiji dodalo dimenziju zaštite okoliša, a u Barceloni (2002) dimenziju poticanja istraživačkih i inovacijskih napora povećanjem ukupnog izdvajanja za istraživanje i razvoj s ciljem da ta izdvajanja do 2010. godine dosegnu 3 % BNP-a. Europsko vijeće je od 2000. godine na svojim sastancima ocjenjivalo napredak u ostvarivanju ciljeva postavljenih za 2010. godinu. Budući da se realizacija ciljeva nije odvijala prema predviđanjima Europskoga vijeća, 2005. godine pokrenuta je Revidirana lisabonska strategija.

Za ovu našu temu **relevantni su rezultati postignuti u dimenziji zaposlenosti**, gdje su postavljeni sljedeći ciljevi: do 2010. godine povisiti stopu ukupne zaposlenosti na 70 %, stopu zaposlenosti žena na 60 % i stopu zaposlenosti starijih osoba (od 55 do 64 godine) na 50 % (EU employment and social policy 1999-2001: jobs, cohesion, productivity, 2001.). Imajući u vidu pokazatelje za 2009. godinu⁵ ciljevi Lisabonske strategije neće biti dostignuti. Stopa ukupne zaposlenosti je na razini EU-27 za tu godinu iznosila 64,6 % ili 5,4 postotnih bodova manje od cilja, stopa zaposlenosti žena je iznosila 58,6 % ili 1,4 postotni bod manje od cilja, a stopa zaposlenosti starijih osoba je iznosila 46 %, što je 4 postotna boda manje od cilja. Dakle, pokazatelji za žene su se najviše približili lisabonskim ciljevima. Pri tom moramo napomenuti da su neke zemlje Europske unije (npr. skandinavske zemlje, Austrija, Velika Britanija i dr.) ove vrijednosti planirane za 2010. godinu već ranije dostigle i prestigle.

Koliko se Hrvatska uspjela približiti ciljevima Lisabonske strategije? Iz pokazatelja koje smo već naveli, možemo vidjeti da u tom pogledu situacija nije nimalo optimistična: a) stopa ukupne zaposlenosti je za 2009. godinu u Hrvatskoj iznosila 56,6 % ili 13,4 postotnih bodova manje od lisabonskog cilja; b) stopa zaposlenosti žena je iznosila 51,0 % ili 9 postotnih bodova manje od cilja; i, c) stopa zaposlenosti starijih osoba je iznosila 38,4 %, što je 11,6 postotnih bodova manje od cilja. Dakle, iz prethodne usporedbe možemo zaključiti da je **Hrvatska doista poprilično udaljena od ciljeva Lisabonske strategije** i da ih neće tako skoro dostići.

Početak 2010. Europsko vijeće je usvojilo novu strategiju za naredno desetljeće (2011. – 2020.) pod nazivom „**Europa 2020: Europska strategija za pametan, održiv i uključiv rast**“ (*Europe 2020: A strategy for smart, sustainable and inclusive growth*) koja **donosi viziju europske socijalne tržišne ekonomije za 21. stoljeće**. Ona se temelji na tri prioriteta koji se međusobno nadopunjuju: 1) **pametan rast** koji se temelji na razvijanju ekonomije utemeljene na znanju i inovaciji; 2) **održiv rast** koji se može ostvariti promicanjem ekonomije koja učinkovitije iskorištava resurse, koja je zelenija i konkurentnija, i 3) **uključiv rast** koji pretpostavlja osnaživanje ekonomije s visokom stopom zaposlenosti koja donosi društvenu i teritorijalnu povezanost.

U spomenutoj strategiji **postavljen je novi cilj vezan za zaposlenost, a to je postizanje stope zaposlenosti od 75 % stanovništva u dobi od 20 do 64 godine, i to na način da se u svijet rada više uključuju mladi, žene, stariji radnici, niže obrazovani i legalni migranti**. U situaciji u kojoj se trenutno nalazi hrvatsko gospodarstvo i tržišta rada, ovi se pokazatelji čine vrlo ambiciozni za Hrvatsku i teško dostižni u planiranom razdoblju. No jedino gospodarske i socijalne reforme mogu Hrvatskoj približiti ciljevima postavljenim u temeljnim strategijama Europske unije čija članica će i Hrvatska uskoro postati.

5. Zaključak

Globalni financijski poremećaj je hrvatsko gospodarstvo pogodio krajem 2008. godine. Dakle, recesija je u Hrvatskoj započela s određenim odmakom u odnosu na Europsku uniju, ali moramo, nažalost, konstatirati da je ona u Hrvatskoj duže potrajala. Dok se u Europskoj uniji u drugoj polovici 2010. godini tržište rada počinje oporavljati, u Hrvatskoj se još uvijek bilježe negativni trendovi. No, **prema pokazateljima tržišta rada iz administrativnih izvora, možemo zaključiti da je kriza u Hrvatskoj dodirnula dno i da se u prvom kvartalu 2011. godine vide naznake opravka tržišta rada**. Na to ukazuju sljedeća kretanja: a) zaposlenost je u ožujku 2011. povećana za 0,1 % u odnosu na veljaču; b) registrirana nezaposlenost je u travnju 2011. pala za 6,4 % u odnosu na ožujak; i, c) broj zaposlenih osoba s evidencije Hrvatskog zavoda za zapošljavanje bio je u travnju 2011. za 83,3 % veći nego u ožujku 2011. i za 70,1 % veći nego u travnju 2010.

5 Za 2010. godinu još nisu dostupni podaci Eurostata za sve zemlje članice EU, pa stoga ni na nivou EU-27.

Ova su kretanja uvelike determinirana sezonskim kretanjima na tržištu rada odnosno značajnijim zapošljavanjem u gospodarskim djelatnostima vezanim za turističku sezonu koja je ove godine imala dobar početak. Međutim, promatrano na godišnjoj razini registrirana se nezaposlenost gotovo izjednačila sa stanjem iz travnja 2010., tako da u idućim mjesecima možemo napokon očekivati silazni trend, odnosno opadanje apsolutnog broja registriranih nezaposlenih osoba.

Slijedom **Zajedničkog memoranduma o prioritetima politike zapošljavanja Republike Hrvatske** (Joint Assessment of the Employment Policy Priorities of the Republic of Croatia - JAP), Vlada Republike Hrvatske je donijela Nacionalni plan za poticanje zapošljavanja 2009. - 2010. (NPZP). Mjere aktivne politike tržišta odnosile su se na sufinanciranje zapošljavanja nezaposlenih osoba, sufinanciranje usavršavanja uz zapošljavanje radi zadržavanja radnog mjesta, financiranje obrazovanja nezaposlenih osoba za potrebe tržišta rada i sufinanciranje i financiranje zapošljavanja u programima javnih radova. Tijekom 2009. godine tim je mjerama bilo obuhvaćeno 6.296 registriranih nezaposlenih osoba, od čega je najviše (oko 58 %) bilo uključeno u programe obrazovanja i stručnog osposobljavanja. Usporedimo li broj korisnika spomenutih mjera s brojem evidentiranih nezaposlenih osoba (prosječno 263.174 osoba u 2009.) evidentno je da mjere nisu mogle utjecati na ublažavanje problema na hrvatskom tržištu rada uzrokovanih krizom. **Iako je 2010. godine mjerama aktivne politike tržišta rada bilo obuhvaćeno 13.088 registriranih nezaposlenih osoba, dakle, dvostruko više nego prethodne godine (uz prosječan broj nezaposlenih od 302.425 za 2010.), to je još uvijek posve nedostavno u odnosu na postojeće potrebe na tržištu rada.**

Nakon isteka tog ciklusa mjera, Vlada Republike Hrvatske je donijela Nacionalni plan za poticanje zapošljavanja za 2011. - 2012. godinu. Prema podacima Hrvatskog zavoda za zapošljavanje u prva četiri mjeseca mjere za poticanje zapošljavanje prema spomenutom NPZP-u su obuhvatile 8.932 osobe, što je znatno više u usporedbi s istim razdobljem prethodnih godina. Za očekivati je da će se do kraja godine taj broj više nego udvostručiti. Međutim, potrebno je reći da **programi aktivne politike tržišta rada mogu samo donekle ograničiti općeniti pad zaposlenosti i rast nezaposlenosti**. Njihov značaj je zapravo u ravnomjernijoj i pravičnijoj raspodjeli tereta prilagođavanja gospodarskim kretanjima. Naime, njima se nastoje „ispraviti nepravde“ na tržištu rada odnosno donekle zaštititi najslabije i najosjetljivije skupine na tržištu rada (mlade bez radnog iskustva, starije osobe, osobe s invaliditetom, osobe niže obrazovne razine, žene, dugotrajno nezaposlene i sl.). Ono što će doista otvoriti perspektivu, tj. otvoriti nova radna mjesta je poticajna ekonomska politika.

Recesija je negativno utjecala na oblikovanje ljudskog kapitala na način da je smanjila mogućnost re-alociranja rada prema „pametnom“, „održivom“ i „socijalno uključivom“ gospodarstvu, što naglašava potrebu da se pojačaju naponi u obrazovanju i osposobljavanju zaposlenih i nezaposlenih radnika, te da se omogući zaposlenicima stjecanje novih vještina. Također je nužno daljnje usavršavanje posredovanja pri zapošljavanju i unaprjeđivanje efikasnosti svih funkcija javnih službi za zapošljavanje. S obzirom na socioekonomsku kompleksnost problema vezanih za tržište rada u Hrvatskoj, potrebno je u cilju njihovog rješavanja **poticati konstruktivan dijalog sa socijalnim partnerima**, upoznavati dobra rješenja i dobru praksu drugih zemalja i uključiti se u široki proces uzajamnog učenja i razmjene iskustava s europskim zemljama. Također je u fazi oporavka tržišta rada nužno usmjeriti se prema mjerama za rješavanje strukturne nezaposlenosti, povećavanje ekonomske aktivnosti stanovništva (čiji pokazatelji su za Hrvatsku poražavajuće niski), unaprjeđivanje znanja i vještina radne snage uz promicanje socijalnog uključivanja (osobito najosjetljivijih populacijskih skupina) te borbu protiv siromaštva.

LITERATURA I IZVORI:

- *** (2010.), *An Agenda for new skills and jobs: A European contribution towards full employment*, European Commission, Brussels, COM (2010) 682/3, str. 21.
- *** Državni zavod za statistiku RH (2011.), Bruto domaći proizvod – prva procjena; posjećeno 25. 3. 2011. na mrežnoj stranici <http://www.dzs.hr/>.
- *** Državni zavod za statistiku RH, Zagreb, *Priopćenja broj 9.2.7.* (za referentne godine, od 2000. do 2011.).
- *** Državni zavod za statistiku RH, Zagreb (2011.), Zaposleni prema djelatnostima, *Priopćenja*, broj 9.2.1/3.
- *** Državni zavod za statistiku RH, Zagreb, Zaposleni prema djelatnostima i po spolu, *Priopćenja*, broj 9.2.6 (za referentne godine, od 2008. do 2010.).
- *** (2010.), *Employment in Europe 2010*. Luxembourg: Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, European Commission.
- *** *EU employment and social policy 1999-2001: jobs, cohesion, productivity, 2001*. Employment & social affairs, Employment and European Social Fund, Luxembourg: European Commission.
- *** *Europe 2020: A strategy for smart, sustainable and inclusive growth*. European Commission, Brussels, 3.3.2010, str. 32.
- *** *European Economic Recovery Plan (2008)*. COM(2008) 800 final. posjećeno 11. 3. 2011. na mrežnoj stranici http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/publication_13504_en.pdf.
- *** Eurostat, *Employment – main characteristics and rates. Quarterly data*. Eurostat. posjećeno 11. 3. 2011. na mrežnoj stranici http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/employment_unemployment_ifs/data/main_tables.
- *** Eurostat, *Employment rate of older workers by gender*. posjećeno 18. 3. 2011. na mrežnoj stranici http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/employment_unemployment_ifs/data/main_tables.
- *** Eurostat Newsrelease; Euroindicators, (2011). 18/2011 - 1 February 2011. posjećeno 11. 3. 2011. na mrežnoj stranici http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ity_public/3-01022011-ap/en/3-01022011-ap-en.pdf.
- *** Eurostat, *Real GDP growth rate*. posjećeno 18. 3. 2011. na mrežnoj stranici <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&plugin=1&language=en&pcode=tsieb020>.
- *** Eurostat, *Unemployment rate, quarterly average, by sex and age groups*. posjećeno 18. 3. 2011. na mrežnoj stranici http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=une_rt_q&lang=en.
- *** (2010.), *Hrvatska: Socijalni utjecaj krize i jačanje otpornosti. Glavno izvješće*. Regija Europa i Središnja Azija, Dokument Svjetske banke, http://siteresources.worldbank.org/Croatiaextn/Resources/301244-1277748624120/report_full_croatian.pdf.
- *** (2005.), *Integrated Guidelines For Growth and Jobs (2005-2008)*. Commission of the European Communities, Brussels, 12.4.2005, str. 31
- Kerovec, N. (1999). *Kako mjeriti nezaposlenost*, *Revija za socijalnu politiku*, 6 (3-4):259-267.
- Kerovec, N. (2001). *Poteškoće u zapošljavanju osoba starije dobi*, *Revija za socijalnu politiku*, 8 (3-4):352-353.
- Kerovec, N. (2003). (Ne)jednakost žena na tržištu rada, *Revija za socijalnu politiku*, 10 (3-4): 263-282.
- *** Lisbon European Council 23 And 24 March 2000, Presidency Conclusions. posjećeno 21. 3. 2011. na mrežnoj stranici http://www.europarl.europa.eu/summits/lis1_en.htm.
- Massarelli, N, Giovannola, D., Wozowyczyk, M. (2001.), *EU-27 Employment and Unemployment Levels Stable*. Eurostat: Population and social conditions. Statistics in focus, 8/2011, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ity_offpub/ks-sf-11-008/en/ks-sf-11-008-en.pdf.
- *** *Manpower Employment Outlook Surveys*. posjećeno 11. 3. 2011. na mrežnoj stranici www.manpower.com/press/meos.cfm.
- *** (2011.), *Nacionalni plan za poticanje zapošljavanja za 2011. i 2012. godinu*. Veljača 2011., http://www.hzz.hr/docslike/NPPZ_2011-2012_Final.pdf
- *** (2010.), *Program gospodarskog oporavka*. Travanj 2010., Vlada Republike Hrvatske, <http://www.vlada.hr/>.
- *** Grupa autora (2010.), *Raširenost i obilježja diskriminacije na hrvatskom tržištu rada*. Zagreb: Hrvatski zavod za zapošljavanje i Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- *** (2010.), *Rezultati ankete o radnoj snazi. Hrvatska 2009. – Europa 2009*. Zagreb: Državni zavod za statistiku.
- *** (2011.), Tensions from the Two-Speed Recovery: Unemployment, Commodities, and Capital Flows, 2011. *World Economic Outlook*, April 2011. International Monetary Fund, pp 242.
- *** Zajednički memorandum o prioritetima politike zapošljavanja Republike Hrvatske (Joint Assessment of the Employment Policy Priorities of the Republic of Croatia - JAP), na internetskoj stranici <http://www.mingorp.hr/default.aspx?id=2014>; posjećeno 11.3. 2011.
- *** Zakon o mirovinskom osiguranju, *Narodne novine*, br. 130/2010.